

- О. І. Котляревська ; ред. В. В. Коростельов, В. Г. Москаленко]. Львів: Растр-7, 2016. 373 с.
2. Кушнірук О. Фестиваль української органної музики: у форматі on-line. *Музика*, (науково-популярний журнал). Головний редактор – Володимир Корнійчук. Київ, 2021. № 1-2. С. 9.
  3. Руденко Л. Органні та хорові проекти Світлани Острової 2007-2022 років. *Музика (науково-популярний журнал)* / Головний редактор В. Корнійчук. Київ, 2023. № 1-4. С. 87-92.
  4. Каліберда Сергій *Органи Львова і Галичини: історія та сучасність*. Львів: видавництво "Апріоре", 2014.

Горак Яким Романович
(м. Львів, Україна)

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-1.05>

УДК 78(477) (092)

**Отець Володимир Домет Садовський - діяч української культури
Галичини кінця XIX – першої половини XX ст.**

В історію української культури Володимир Домет Садовський (1865-1940) увійшов як священник, музично-громадський діяч, хоровий диригент та організатор хорів, музичний критик, музичний публіцист, видавець, співак, бібліофіл, меценат.

Основною сферою діяльності В. Садовського було *священниче служіння*. Саме для підготовки до нього, він після завершення в 1887 р. Тернопільської гімназії, поступив до Львівської духовної семінарії, яку закінчив 1891 р.. Перед висвяченням пробував збудувати власне сімейне життя: на той час він познайомлений зі Соломією Крушельницькою, мав до неї серйозне почуття і пропонував одружитися. Соломія відмовила В. Садовському, а тому він одружився з молодшою від себе на три роки Емілією Павенцькою. Однак, сімейного щастя В. Садовському не судилося зазнати: 17 жовтня 1892 р. Емілія померла на 24 році життя [19, с. 3] і він до кінця життя залишився удівцем.

Висвячений 1891 р. молодий священник працює катехитом у Городку, відтак помічником священника у Збаражі (1892 – 1894). У Відні В. Садовський протягом 1894-1900 р. є помічником священника, а в 1900-1901 рр. адміністратором храму. У Відні В. Садовський захистив докторат з теології при Віденському університеті [5, с. 3].

1901 р. В. Садовський покинув Відень і служив капеланом у Перемишлі до початку Першої світової війни. Під час війни В. Садовський брав участь 1915 р. у обороні Перемишльської фортеці і попав у російський полон. Перебуваючи у тяжких умовах полону у Сибірі в містах Тара, Тюмень, Курган В. Садовський як священник помагав переселенцям, організовував і проводив українознавчі курси. Не забував і про самоосвіту: протягом грудня 1917 – січня 1918 рр. написав підручник з космографії (початків астрономії).

Після повернення із заслання, з 1922 р. доля пов'язує В. Садовського з церквою Преображення Господнього у Львові, при якій він служить спочатку адміністратором (1922-1924), а відтак до кінця життя (1927-1940) стає парохом цього храму. Парох церкви Преображення працює також професором літургії у Львівській духовній семінарії (1924) і є постійним працівником Митрополичої консисторії (1927-1940 рр.).

З 1922 р. В. Садовський став членом церковного Товариства св. Апостола Павла у Львові [13, с. 145], яке було засноване ще 1897 року і мало метою об'єднання священників та допомога їм в їх діяльності через закладання гуртків, урядження духовних вправ для священників, допомога у влаштуванні місій і відпустів для народу, видання часописів, книжок і брошур, заснування читалень тощо. Впродовж 1923-1925 років В. Садовський був головою цього товариства, виступав з доповідями на його засіданнях. Товариство займалося видавничою діяльністю, фінансуючи з 1904 року видання часопису на церковні і суспільні теми "Нива". Впродовж 1922-1928 рр. на сторінках "Ниви", видавцем-редактором якої був у той період Гавриїл Костельник, опубліковано чимало матеріалів на церковну тематику В. Садовського. Також товариство з власної ініціативи надіслало до Ліги Націй письмові скарги та протест проти переслідування українських священників польською владою, за що поліція заборонила з осені 1925 р. діяльність товариства.

1923 р. утворилося "Українське Богословське Наукове Товариство у Львові". На Перших його загальних зборах 16 грудня 1923 р. головою товариства був обраний Теодозій Галушинський. Товариство відразу утворило 4 секції: біблійну, філософсько-догматичну, історико-правничу та практично-богословську. На спільному засіданні секцій Товариства 1925 р. "професора обрядів" В. Садовського було обрано дійсним членом практично-богословської секції [1, с. 170]. Товариство видавало кварталник "Богословія", редактором якого впродовж майже 20 років був Й. Сліпий. У журналі була поміщена одна із рецензій о. В. Садовського.

Замість забороненого поліцією "Товариства святого Апостола Павла" священники львівської дієцезії утворили 1928 р. нове товариство – "Єдність", а

В. Садовський відразу увійшов до складу управи товариства. Серед прийнятих товариством резолюцій – боротьба з сектантством і комунізмом.

Впродовж останніх років життя (1939 – 1940) В. Садовський спільно з Й. Кишакевичем підготовляли матеріали по церковному співу – "Правила" і "Декрет" – для затвердження на архієпархіальному соборі у Львові. Львівський архієпархіальний собор, на якому вони розглядалися і були затвержені, відбувся коли В. Садовського вже не було в живих. На Х сесії Архієпархіального собору у Львові 18 квітня 1941 р. відбулося обговорення "Правил" за участі Й. Сліпого, Митрополита А. Шептицького [20, с. 96]. На святковій сесії Архієпархіального собору 25 квітня (8 травня), "Правила" про церковний спів Собор одноголосно ухвалив [20, с. 104].

До музично-громадського життя Галичини В. Садовський почав долучатися ще під час проживання у Відні. Коли 1898 р., після низки публікацій у львівській пресі, з ініціативи Віктора Матюка було вирішено скликати у 1899 р. З'їзд українських музик для упорядкування навчання музики і функціонування музики у різних ланках громадського і мистецького життя – В. Садовський підтримав цю ідею. Головною метою планованого З'їзду мало стати створення "Союз любителів малоруської музики" (інші назви: "Товариство приятелів музики", "Русько-український союз любителів музики", "Малоруський музичний союз", "Союз любителів руської пісні") – спільної організації всіх музикантів, співочих і музичних товариств, під егідою якої можна було б відкрити українську музичну школу для здобуття фахової музичної освіти українцями в Галичині.

Наприкінці липня – на початку серпня 1899 р. у львівській пресі появилася "Відозва до співолюбивих русинів", підписана В. Матюком, В. Шухевичем та М. Копком [4], яка закликала до участі у З'їзді, прохала надсилати делегатів від товариств, а також викладала основні завдання майбутнього Союзу. Серед пріоритетних завдань спілки – виготовлення популярних підручників з музики і з гармонії, видання всіх українських як духовних та і світських музикалій. Попри проведену велику підготовчу роботу, з'їзд з невідомих причин не відбувся, однак напрацювання не пропали даремно – їх перейняла нова музична спілка "Союз співацьких і музичних товариств у Львові" [Детальніше у публікації: 9].

На зборі представників усіх "Боянів" у Львові 29 червня 1901 р. було вирішено об'єднати всі "Бояни" у централізовану організацію. Почалася робота над статутом майбутньої організації, а на затвердження його владою довелося чекати 2 роки. З ініціативи В. Садовського, у нього вдома в Перемишлі 21 грудня 1902 р. зібралася група музичних діячів (серед яких О. Нижанківський, Д. Січинський, Й. Кишакевич, Ф. Колесса), які вирішили відновити ідею з

"Музичним Союзом", почату 1899 р., і починати власними силами втілювати його в життя. Але ці ініціативи були перебиті тим, що намісництво 2 травня 1903 р. затвердило статут "Союзу Боянів", який відтепер набув нової назви – "Союз співацьких і музичних товариств у Львові". Члени-засновники цієї організації 10 червня 1903 р. опублікували "Відозву" [3] із закликом до участі у перших загальних зборах нової спілки і з переліком її завдань.

На перших загальних зборах "Союзу співацьких і музичних товариств", які відбулися 28 червня 1903 р. В. Садовський був присутній як делегат від "Перемишльського Бояну" і був свідком підхопленої ініціативи С. Людкевича про відкриття Вищого музичного інституту у Львові [14, с. 73-75]. На зборах В. Садовський виступав з пропозицією внесення змін до статуту, але пропозиція була відхилена на невизначений час. Обставини життя діяча склалися так, що спочатку капеланська діяльність, а потім семирічне заслання послабили контакти В. Садовського з товариством. Лише після повернення із заслання до Львова на засіданні виділу Музичного товариства ім. М. Лисенка 20 березня 1922 р. В. Садовського було прийнято в члени товариства [14, с. 315].

З 1 вересня 1923 р. при Вищому Музичному Інституті ім. М. Лисенка у Львові почала функціонувати дворічна "Українська Драматична Школа" під дирекцією Миколи Вороного. Разом з відомими педагогами школи – М. Вороним, О. Загаровим, Й. Стадником, Л. Білецьким, І. Свенціцьким та іншими – працював у цій школі о. В. Садовський, читаючи курс "історії стилів" (історію костюму) [21, с. 111].

Перші спроби В. Садовського як *організатора, диригента хорів та співака* мали місце в час навчання його в Львівській духовній семінарії. Перший, відомий з повідомлень преси, виступ В. Садовського як співака відбувся на концерті присвяченому 50-тій річниці з часу виходу "Русалки Дністрової" і річниці смерті Маркіяна Шашкевича 8 (20) травня 1888р., у Тернополі [15, с. 3]. Серед інших творів українських композиторів у програмі заповідався дует з опери М. Лисенка "Різдвяна ніч" у виконанні Соломії Крушельницької та В. Садовського, але фактично було виконано дует "Зацвіла у долині червона калина" М. Лисенка (до слів Т. Шевченка) [17, с. 2].

У 1889 та 1890 рр. В. Садовський брав участь у двох студентських мандрівках в складі організованих при них чоловічих хорів, названих від кількості учасників хору "дванайцятки" і "шістнадцятки" (12-еро, або 16-еро). Перша артистична прогулянка тривала з 5 до 15 вересня 1889 р. і за цей час колектив здійснив маршрут: Стрий (5 вересня) – Броди (8 вересня) – Золочів (10 вересня) – Зборів (12 вересня) – Тернопіль (15 вересня). У поїзді брало участь 12 співаків (звідси назва – "дванадцятка"). керівником хору був Остап

Нижанківський, а В. Садовський – співаком хору. Другу подорож, яка тривала з 28 серпня по 18 вересня 1890 року з "артистичною шіснацяткою", організував В. Садовський і в концертах виконував функції диригента і співака хору. Хор здійснив мандрівку за маршрутом: Перемишль – Самбір – Стрий – Станіславів – Копичинці – Коломия. [Детальніше про це див.: 8, с. 4-5]. Значення мандрівок "дванацятки" та "шіснацятки" полягало передовсім у пропагуванні української композиторської творчості на провінції, а крім того – це була потужна музично-громадська ініціатива спрямована на збір коштів для будівництва приміщення для українського театру у Львові.

Після призначення 1894 р. сотрудником греко-католицької церкви св. Варвари у Відні, В. Садовський й тут не покинув він справи організації хорів. При церкві існував вже хор (мішаний), організований парохом церкви Теофілом Сембратовичем 1894 р. і його стараннями утримувався [11, с. 2]. З приходом на парохію В. Садовський взявся за керівництво колективом. За його керівництва церковний хор (до 1901 року), став візитною карткою храму. 1899 р., коли московський Синодальний хор під керівництвом Степана Смоленського і регента Орлова прибув до Відня на освячення російської посольської церкви [18, с. 2], С. Смоленський мав можливість чути хор церкви св. Варвари і визнав віденський хор кращим в "технічній вишколені" і в доборі голосів. В останні роки праці у Відні В. Садовському вдалося перетворити колектив з вузько церковного хору у хорову капелу, виступи якої мали великий успіх і на концертних світських естрадах, популяризуючи твори українських композиторів в Європі.

Переїхавши до Перемишля 1901 р. В. Садовський почав поступово відходити від виконавської діяльності: капеланська праця не давала можливості для цього. Короткий час він був керівником "Перемиського Бояну".

Після повернення із заслання до Львова, на Надзвичайних загальних Зборах "Львівського Бояну", що відбулися 4 травня і 10 травня 1922 р. В. Садовського було обрано головою цього товариства. Однак його головування "Львівським Бояном" тривало недовго – до 21 грудня 1923 р., коли товариство очолив Й. Доманик.

2 червня 1929 р. В. Садовський як диригент разом з С. Людкевичем, С. Федаком, М. Волошиним, Б. Вахнянином та І. Охримовичем, взяв участь у перемишльському святкуванні століття заснування першого мистецького хору в Галичині при греко-католицькій катедрі в Перемишлі. Допис з програмою концерту [12, 21 – 22] не вказує які саме твори диригував В. Садовський.

Початки *видавничої діяльності* В. Садовського припадають на часи його навчання у семінарії. 1885 р. групою семінаристів було засноване музичне видавництво "Бібліотека музикальна". Редактором його став Остап

Нижанківський. Впродовж 1885-1886 рр. видавництво видало 10 випусків, у яких побачили світ твори М. Вербицького, І. Воробкевича, М. Кумановського, О. Нижанківського, А. Вахнянина, М. Лисенка, П. Ніщинського. Однак, 1887-1888 рр. із-за матеріальної скрути видавництво змушене було тимчасово припинити роботу. Тільки 26 листопада 1888 р. опублікованим повідомленням, підписаним К. Студинським, О. Нижанківським, І. Бачинським, В. Садовським, Є. Купчинським, видавці оголосили про відновлення діяльності видавництва [16, с. 3]. В цьому документі вперше зустрічаємо прізвище В. Садовського як члена видавництва, а фактично він став на чолі видавництва. В цілому, за період 1889 – січня 1891 рр. побачило світ 5 видань видавництва, яке містило твори П. Бажанського, Г. Топольницького, Є. Купчинського, О. Нижанківського та Недільського.

В. Садовський був одним із засновників і дописувачем "Альманаху музичного", який виходив в 1904-1907 роках під редакцією Ромуальда Зарицького (з 1906 р. під назвою "Ілюстрований музичний календар"). На жаль, неможливо докладно сказати, чи В. Садовський був причетний до видання впродовж усіх трьох років його виходу в світ. "Альманах музичний" за 1904 рік (повторений другим накладом в 1905 р.) в значній частині становили статті В. Садовського: "М. Лисенко як руско-український композитор", "Руско-українські духовні композитори і їх заслуги коло піднесення церковного співу в Росії (Біографічні начерки)", "Йосиф Кишакевич (Біографічний начерк)", "Взаїмини межі рускою церковною піснюю а руским народом", "О критичнім музичнім осуді, та конечности его виобразованя", "Відчуванє красок та природна характеристичність родів тонів", "Дещо з споминів про перші артистичні прогульки сьпівацькі в Галичині", "Мішаний хор при храмі св. Варвари у Відни". У 1906-1907рр. видання не помістило жодного матеріалу В. Садовського.

1905 року В. Садовському вдалося організувати музичне фахове видання – журнал "**Артистичний Вістник**". Ідея цього журналу виникла десь влітку 1904р. і спочатку видавати його планувалося в Перемишлі, але В. Садовський наполіг, щоб видання здійснювалося у Львові. Редактором видання став Олександр Бережницький, а його помічниками стали Іван Труш (пластичне мистецтво) та Станіслав Людкевич (музична частина). Журнал став ареною мистецтвознавчих, музикознавчих виступів, дискусій високого наукового гатунку, в яких в різний час брали участь І. Франко, С. Людкевич, Ф. Колесса та чимало інших визначних діячів української культури Перший номер "Артистичного вісника" побачив світ 1905 р. В травневому зошиті журналу було опубліковано переклад В. Садовського "Nector Berlioz про хор Придворної капелії в Петербурзі та про Бортнянського", здійснений ще 1904 р. Співпраця

В. Садовського з С. Людкевичем в "Артистичному вістнику" втілилась у їх співавторстві окремих публікацій. Зокрема, в перших номерах журналу поміщена їх стаття "Наші видавництва і музикалії за останні літа (1900 – 1905)". У десятому – останньому зошиті "Артистичного вістника" 1905 р. – без зазначення авторства і без кінця опубліковано статтю "Наші шкільні співаники", яку вважають статтею С. Людкевича і передруковують серед корпусу його праць. Окрім статейного матеріалу, "Артистичний вістник" містив ще й музичні додатки – нотні тексти творів різних жанрів, обробок. В. Садовський доклав і тут творчої праці, опрацювавши коляду "Бог предвічний народився (напів з Тернопільщини)" у версіях для чоловічого хору (С-dur) та мішаного хору (А-dur).

Здійснені В. Садовським видання музичних, мистецьких часописів змушують приглянутися **публікаціям його авторства на музичну тематику**. Ці публікації, наскільки вони нам нині відомі, охоплюють період з 1899 по 1926 рр. Найбільше їх міститься в українській періодиці Галичини того часу і підписані вони другим ім'ям митця – "Домет".

Палітра жанрових напрямків музичних публікацій В. Садовського доволі різноманітна. За підходом до матеріалу діяч був популяризатором, публіцистом. У публіцистиці В. Садовського найбільше представлені *рецензії на концерти і проблемні статті*, пов'язані з насущними проблемами біжучого музично-громадського життя. У них основним об'єктом музичної критики В. Садовського є здебільшого концерти-академії, серед програм яких найбільш прискіплива увага критики спрямована на хорове і сольне вокальне виконавство. Серед вокалістів у музично-критичній спадщині В. Садовського є його характеристики виступів Модеста Менцинського, Філомени Лопатинської, Анни Крушельницької, Кліма Чічки-Андрієнка, Олександри Любич-Парахоняк, Олександра Носалевича (детальніше про це дивись у публікаціях: [6; 7]).

Окрім рецензій і статей в музично-публіцистичній спадщині В. Садовського представлені *мемуари* ("Дещо з споминів про перші артистичні прогульки сьпівацькі в Галичині", "Мішаний хор при храмі св. Варвари у Відни"), *сильветки і творчі портрети українських композиторів* ("М. Лисенко яко руско-український композитор (музичний ескіз)", "Руско-українські композитори, біографічні начерки", "Йосиф Кишакевич (Біографічний начерк)"), *популярні статті* на різні теми (про музичну критику, кольорове сприйняття звуків і тональностей), *музично-теоретичні підручники* (не доведений до друку "Елементарна теорія музики і сьпіву для ужитку шкіл народних" (1907) та відома тільки зі згадок, досі не відшукана в автографі "Загальна наука музики"), *переклади* (згадуваний переклад нарису

Г. Берліоза про Придворну капелу в Петербурзі і про виконання творів Д. Бортнянського, а також переклад-опрацювання праці російського музикознавця Ліверія Саккетті "Очерки всеобщей истории музыки", здійснене в Перемишлі 1907 р).

Був В. Садовський також *бібліофілом та меценатом*. За життя він згуртував значну бібліотеку, яка містила не лише значну нотозбірню, але також наукову, художню, мистецьку, богословську літературу, добірку давніх рукописних книг і стародруків (про це детальніше у публікації: [10, с. 65-72]. У повному комплекті, як цілість, бібліотека В. Садовського нині не зберіглася, але окремі видання з неї, оснащені характерною овальною печаткою з підписом, збереглися нині в Інституті літургійних наук Українського Католицького Університету у Львові, Інституті досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника. В. Садовський залишив реєстр (список) своєї музичної бібліотеки, який зберігся і нині вже опублікований [10, с. 74-95.] В. Садовський також колекціонував картини, репродукції і фотографії творів мистецтва, рукописи, карти. Д. Горняткевич згадує, що серед художників найбільше цінив і мав у власній колекції В. Садовський роботи Холодного, Михайла Кричевського, Фотія Красицького, Івана Труша, Олекси Новаківського, Павла Ковжуна, Олени Кульчицької, Миколи Бутовича, а митрополитові Андрею Шептицькому подарував частину своєї колекції писанок роботи селянки Ірини Білявської. Частини своєї бібліотеки та мистецької колекції діяч віддавав у дар українським інституціям у Львові. Так, частина його бібліотеки і мистецької збірки у час заслання В. Садовського опинилася в Національному музеї у Львові. Кустос цього музею Іларіон Свенціцький у звіті про музейні надходження в 1921 р. дає таку характеристику переданій в музей частині бібліотеки: "Про бібліотеку самого о. Садовського належить сказати, що вона є одною з найкращих бібліотек Галицької України по українознавчій і історико-літературній бібліотеці Франка". Серед матеріалів ювілейного збірника "Двадцятьпять-ліття Національного Музею у Львові", виданого під редакцією тогочасного директора музею І. Свенціцького 1930 р. наведена статистика дарів В. Садовського для музею: загально 1574 предмети, серед яких 1399 книг, 54 творів мистецтва, 33 вироби мистецького промислу, 38 альбомів репродукцій і фотографій творів мистецтва, 12 рукописів, та 38 карт.

Діяльність В. Садовського, які його сучасників діячів української культури в Галичині кінця XIX – початку XX ст., характеризується багатогранністю. У кожній ділянці, до якої докладався митець, його безкорислива відданість для праці задля української національної ідеї, задля впорядкування напрацювань, якісної, достойної подачі українського мистецтва

у Європі. Як і ціле покоління музичних діячів, які репрезентували українську музичну культуру в Галичині в другій половині XIX ст., В. Садовський був священником і не мав фахової музичної освіти. Сформувавшись в їх оточенні, він у деяких ланках продовжував їх традиції вже навіть в умовах музичного професіоналізму. Однак серед плеяди діячів-священників він виділяється тим, що йому пощастило сім років працювати в європейській музичній столиці (Відні), здобути там значний слуховий багаж, зібрати чималу музичну бібліотеку і потужною самоосвітою надолужити свої знання. Потім, повернувши в Галичину, до Перемишля, він доклався до закладення фундаменту для здобуття фахової музичної освіти для українців в Галичині (З'їзд музик, участь у "Союзі співацьких і музичних товариств") і був свідком розвитку української музичної культури в краю вже на професійній основі, постійно співпрацював з чільними керманичами цього процесу (зокрема, з С. Людкевичем) і як публіцист і критик мав певний авторитет серед фахових музикантів. Його діяльність Садовського ознаменувала собою етап переходу українського музичного мистецтва з аматорського до професійного періоду.

Література:

1. Богословське Наукове Товариство. Спільне засідання Секцій. *Богословія*. 1925. Кн. 1-2. С. 170.
2. Бурбан М. *Українські хори і диригенти: монографія*. Дрогобич: Посвіт, 2006. 668 с.
3. Відозва. *Діло*. 1903. № 121. 2 (15) червня. С. 3. Підписано: У Львові дня 10 червня 1903. Основателі: Проф. Волод. Шухевич, Др. Стефан Федак, Ярослав Вітошинський, Олександр Бережницький, Роман Ганінчак, Стан. Людкевич.
4. Відозва до співолюбивих Русинів. *Руслан*. 1899. № 160. 20 липня (1 серпня). С. 1-2. Підписано: о. Василь Матюк, проф. Вол. Шухевич, о. М. Копко.
5. Всячина. *Галичанинъ*. 1898. № 42. 22 лютого (6 березня). С. 3.
6. Горак Я. Виступи українських виконавців-інструменталістів у музично-критичній оцінці Володимира Садовського. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2013. № 1. С. 3-10.
7. Горак Я. Виступи українських співаків у музично-критичній оцінці Володимира Домета-Садовського. *Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр.* / Редкол. А. Чебикін (голова), В. Сидоренко (заст. голови) та ін. Київ, 2008. Вип. 9. С. 91-98.

8. Горак Я. Володимир Садовський і українське хорове виконавство у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2013. № 2. С. 3-10.
9. Горак Я. З'їзд українських музик 1899 року: до історії незреалізованої події. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2012. № 2. С. 9-17.
10. Горак Я., Тихий С. Музична бібліотека Володимира Садовського. *Українська музика*. Львів, 2014. Число 3 (13). С. 65-95.
11. Дописи. Изъ Вѣдня. *Галичанинъ*. 1894. № 143. 28 червня. (10 липня). С. 2.
12. Дописи. Львів. *Боян*. 1929. № 2-3. С. 21-22. Підписано: Присутній.
13. Загальні Збори Т-ва св. Ап. Павла у Львові дня 7.ІІІ. 1922. *Нива*. 1922. № 3-4. С. 145.
14. Книга протоколів Музичного товариства імені Миколи Лисенка / Упоряд. Я. Горака. Тернопіль: Астон, 2014. 424 с.
15. Новинки. Програмка вечерка музикально-декламаційного урядженого в день 8 (20) мая в Тернополи. *Діло*. 1888. № 102. 7 (19) травня. С. 3.
16. Новинки. Зъ руской семінарії духовной. *Діло*. 1888. № 230. 15 (27) жовтня. С. 3. – Підписано: Львовъ, дня 26 н. ст. листопада 1888р. К. Студиньській, Остапъ Нижанковській, Иванъ Бачиньській. Вол. Садовській, Евгенийъ Купчиньській, питомецъ гр.-кат. духовн. семінарії.
17. Новинки. З Тернополя пишуть нам... *Діло*. 1888. № 104. 10 (22) травня. С. 2.
18. Новинки. Русській концертъ въ Вѣдни. *Галичанинъ*. 1899. № 78. 7 (19) квітня. С. 2.
19. Посмертні оповістки. Емілія з Павенцьких Садовска. *Діло* 1892. № 224. 5 (17) жовтня. С. 3.
20. Протоколи засідань львівських архієпархіальних соборів 1940-1944 / Упоряд. Августин Баб'як. Львів: Місіонер, 2000. 444 с.
21. Хроніка. Українська драматична школа. *Театральне Мистецтво: місячник театру і сцени*. Львів, 1923. Випуск VIII (серпень). С. 111.